

אור חדש על תולדות האלפבית

מאת

ש. א. ליוונשטאם

בסתיו 1949 חידשה המשלחת הצרפתית. בהנהלתו של ק. שפר, את חפירותיה בראס-שמרה, היא אוגרית העתיקה, וזכתה מיד לתגלית נכבדה: לוחית קטנה מן המחצית הראשונה של המאה הי"ד לפסה"ג, ובה רשומות אותיותיו של האלפבית האוגריתי (סדרן 1). וזה סדר האותיות (2):

א ב ג ד ה ו ז ח ט י כ ל מ נ ס ע פ צ ק ר ת ע ת א
א ס 2.

ההתאמה שבין סדר האותיות באלפבית זה לבין סדרן באלפבית שלנו בולטת לעין, ואפילו בלא עיון מדוקדק מסתבר שיש קשר היסטורי בין שני האלפביתים. טיבו של קשר זה יתברר לנו מתוך ניתוח מפורט של האלפבית האוגריתית.

ידוע הדבר, שאלפבית זה לא זו בלבד שהיה נוהג בכתבה של לשון אוגרית השמית אלא שימש גם בכתבים שנכתבו בלשון החורית, שאינה שייכת למשפחת השפות השמיות. מכאן הגיעו חכמים לכלל השערה, שנתוספו על האלפבית האוגריתי כמה אותיות שנתחדשו לצורך כתיבתם

(1) על התגלית דנו עד עתה: W. F. Albright, *BASOR* 118 (1950) 12 ss; 119 (1950), p. 23 s.; C. H. Gordon, *Orientalia* 19 (1950), p. 374s. שם גם פקסימיליה של הלוחית ותצלומה.

לאחר מסירתו של מאמר זה למערכת נתפרסמו המאמרים הבאים: נ. ה. טור-סיני, לשון וספר, כרך ב' ע' 191 ואילך; מ. ד. קאסוטו, האלה ענת, ע' 11, 12; A. Speiser, *BASOR* 121 (1951), p. 17 ss. בדבריהם של הפרופיסורים טור-סיני וקאסוטו יש משום חשיבות עקרונית, לפי שהם מקדימים את האלפבית בן כ"ב האותיות לאלפבית האוגריתית, הנחה הכורכת אפשרות של פתרון בעיית האלפבית בשינוי גמור מן ההסברים שהוצעו עד עכשיו. שפייר השתדל להוכיח, שהאות **ש** שימשה לציון העיצור הערבי **ش**, אף על פי שעיצור זה נכתב באוגריתית הרבה פעמים באות ד, על דרך הארמית המאוחרת. אף ניסה שפייר לברר מפני מה נשמרה באלפבית שלנו דוקא ה **ת** של האלפבית הקדום, ולא ה **ש**.

(2) נקטנו כאן את הסימנים המקובלים לציון אותיותיו של האלפבית האוגריתית, אף על-פי שמוטב היה לקרוא ל **ת** — **ש**₁; ל **ש**₁ — **ש**₂; ל **ש**₂ — **א**₂, כפי שיתברר לקמן.

של הגיים המצויים בלשון החורית ואינם מצויים בלשון אוגרית. עכשיו זכתה השערה זו לאישור מכריע.

אחר האות ת באות באלפבית האוגרית שלוש האותיות א א ס₂, וחוקה ששלושתן נספחו לאלפבית הכנעני שנסתיים בת, כשם שנתוספו על האלפבית היווני כמה אותיות הבאות בו אחרי האות ז. זה כבר ראו חוקרים רבים בריבוי האלפין שבאוגריתית סימן מובהק להשפעתה של הלשון החורית על עיצוב דמותו של אלפבית זה. עכשיו נוכל לדייק יותר. מסתבר, שהאות א תחילתה שימשה כאלף סתם. לאחר זמן נתחדשו האותיות א א, ואז נתייחדה האלף הסתמית ל א בלבד. האות ס₂ נדירה ביותר ולא נמצאה עד עכשיו אלא בשמונה מלים בלבד, שהן כפי הנראה מלים לא שמיות⁽³⁾. נוטלים אנו את שלוש האותיות האחרונות מן האלפבית האוגריתית, אין בו אלא כ"ז אותיות, ואם ניטול ממנו גם את חמש האותיות ח¹ ש¹ ש² ט ע, הרי לפנינו האלפבית שלנו כהווייתו. מסדר האותיות מתברר, שלא נשמרו אצלנו האותיות ש¹ ש², והשין שלנו מקבילה מבחינה אלפביתית ל-ת האוגריתית ולא ל ש¹, כסברה שהיתה רווחת עד עכשיו⁽⁴⁾ סברה מוטעית זו התבססה על התקבולת הקולית שבין ש¹ לשין, שהרי מבחינה פונטית מקבילה ש¹ גם לשין שמאלית⁽⁵⁾ וגם לשין ימנית, שהיא § שמית קדומה⁽⁶⁾. כנגד זה, כל מקום שבאה ת באוגריתית באה שין ימנית בעברית⁽⁷⁾. נמצא שחסרה התאמה פונטית בין ת באוגריתית, לבין שין שמאלית בעברית, ואף-על-פי-כן, גם שין שמאלית נכתבת בעברית באותה אות שנתייחדה בתחילה ל ת. אי-התאמה זו פותחת פתח להשערה, שהאלפבית

C. H. Gordon, *Ugaritic Handbook*, Roma 1947, Glossary, : ע"י (8)

27 ; 297 ; 317 ; 428 ; 766 ; 950 ; 1420 ; 1433.

(4) העדר ההקבלה בין השין שלנו ל ש² אין בו להתמיהנו, לפי שאין הקבלה פונטית בין שתי האותיות. האות ש² עדיין לא נמצאה לה הקבלה ברורה בשום שפה שמית אחרת, לפיכך היו החוקרים נוטים למנותה עם הפונמים החוריים; אבל דעה זו אינה הולמת את מקומה של אות זו במצב כ"ז אותיותיו של האלפבית הכנעני. לאחרונה הציע גורדון לראות את האות ש² כפונם שמי קדום, שנודע לנו בפעם הראשונה מן האוגריתית, אבל אולברייט חולק עליו. לכל מקום ברורה קרבת האות אל הו"ן שבאלפבית שלנו. השווה ברש"ל = ברזל ; שרע = ידע. לפיכך מוטב היה לציין את האות בעברית בסימן ז.

(5) למשל עש¹ר = עשר.

(6) למשל ש¹מע = שמע, בארמית שמע.

(7) למשל תר = שור, בארמית תורא.

שלנו נקבע בקרב דוברי דיאלקט כנעני, שלא הבחינו בין שין ימנית לשמאלית. לדיאלקט כזה רומז כנראה המקרא בסיפורו על בני אפרים שלא יכלו לבטא את השין הימנית ואמרו סיבולת במקום סיבולת⁸ ונראית השערתו של מרקוס⁹, שלא ביטאו בני אפרים סיבולת ממש (בסמך) אלא שבלת (בשין שמאלית)¹⁰. הווה אומר, שבלשון בני אפרים נהפכה ש₁ בכל מקום לשין שמאלית, ומסתבר שכן היה גם מקרה של האות ת. הדעת נותנת, שבדיאלקט כזה, ובדיאלקט כזה בלבד, עלולה היתה האות ת לתפוש גם את מקומה של ש₁¹¹. אם נניח שהשם שין הוא קדום¹², אין שין מעיקרה אלא תין (או תן), ונמצא בטלה האפשרות להסביר את שם האות מלשון שין¹³. אפשר שאין שין אלא המלה תן הידועה לנו מן האוגריתית כלשון שניים, ומשמעות זו הולמת יפה את צורת האות בכתב דעץ¹⁴.

לעניין שמות האותיות ראוי להיזכר דעתו של אולברייט, שהסיק מקדמותו של סדר האותיות את קדמות שמותיהן (או לפחות את קדמותן של רוב שמותיהן). סיוע להשערתו אפשר למצוא בהתייחדות האות אלף הסתמית ל־א דווקא, דבר שיש בו חיזוק להנחה, ששמה של אות זו באוגריתית אלף (שור).

ומכאן אנו באים לבירור טיבו של הקשר ההיסטורי בין האלפבית

(8) שופ' י"ב, ו'.

R. Marcus. *JBL* 60 (1941), p. 149; *idem BASOR* 87 (1942), p. 39. (9)

ובדין אומר מרקוס, שבכתיב העברי הקדום לא היתה אפשרות להבחין בין שין ימנית לשין שמאלית.

(10) שבלת באוגריתית = ש₁ בלת.

(11) לפי דעתו של האריס ביטאו באוגריתית ובפיניקית את האות ש (ש₁) בכל מקום

בשין ימנית (Harris, *Development of the Canaanite Dialects*, New Haven 1939 § 4), ובדין טוען פרידריך כנגדו, שהכתיב עסר בכתובת אשמן עזר סותר השערה זו.

(J. Friedrich, *Phönikisch-Punische Grammatik*, Roma, 1951 § 44).

(12) הנחה זו אינה ודאית, השווה ביוונית את שם האות Σιγμα, וגם את צורת-המשנה

Σαυ

(13) השין של המלה שן היא שין שמית קדומה.

(14) מבחינה פונטית אפשר לגזור גם את שם האות שין מן השורש האוגריתי תן

(= שתן). עי' הכתיב במל"ב י"ח, כ"ו, והשווה Gordon. *ibid.*, p. 77. אבל אין להניח

שניתן שם מזור כזה לאות.

האוגריתית לאלפבית שלנו. מסתברת דעתם של אולברייט וגורדון, ששני האלפביתים השתלשלו מאלפבית כנעני בן כ"ז אותיות, אלא שהאלפבית האוגריתית הוסיף על האלפבית המקורי שלוש אותיות, ואילו האלפבית העברי השמיט מתוכו חמש אותיות; ובדין טען גורדון, שאין להפוך את הקערה על פיה ולראות באלפבית שלנו את מקורו של האלפבית הכנעני בן כ"ז האותיות. אילו היה הדבר כן, היו מספחים את חמש האותיות בסוף האלפבית אחרי ה, ולא היו מפזרים אותן על פני כל האלפבית בלא סדר שיש עמו טעם מובהק שבמשמעות האותיות או שבדמיון צורתן הגראפית.

גורדון מבקש את טעם השמטחן של חמש האותיות מן האלפבית שלנו בשינויים שחלו בהיגוי. מבחינה פונטית נתגלגלה ה ב-ח; ש ב-ז; ט ב-צ; ע ב-ע (על בעיית ש-ת עיין לעיל), ולפיכך השמיטו את האותיות המיותרות. הסבר זה מתקבל על הדעת, אף על פי שיש לנו מקצת עדות על שמירת היגויה של ה-ע (15). שכן, למשל, התעתיק הקבוע של השם עזה בתרגום השבעים הוא Γαζα, ועד היום מבטאים הערבים את שם העיר ב-ג ולא ב-ע, וכן בכמה וכמה שמות אחרים, כגון עמורה שהועתק בשבעים Γομορρα ועוד. אבל אפילו נניח שנשתמרה ה ע בדיאלקט של עזה (16), הרי אפשר שבדיאלקטים אחרים נהפכה ל-ע, והדיאלקטים הללו הם שקבעו את האלפבית החדש.

בקיצור, התגלית של ראס-שמרה קידמה במידה רבה את חקר השתלשלותו של האלפבית שלנו מן האלפבית הכנעני והאוגריתית, ובוזה הגיע לפי שעה חקר האלפבית לקצה דרכו, עד שלא ימצאו כתובות באלפבית הכנעני הקדום בן כ"ז האותיות (17), ולא יתברר לנו, היכן ואימתי הושמטו מאלפבית זה חמש אותיות. לפי שעה אין לייחס לאלפבית הפיניקית-העברית שום כתובת הקודמת למאה ה' לפסה"נ. אמת היא, שישנן כתובות בכתב דעץ מן המאה ה"ג והי"ד, אבל, לצערנו, כתובות פרוטו-כנעניות אלו קצרות הן, ואין בהן מלים שהיו ראויות להיכתב

(15) על בעית ה ה ע שבתרגום השבעים עי' M. Flashar, ZAW 28

R. Ružička, ZA p. 21, 293 ss. (1908), p. 211 ss.

(16) ואולי בדיאלקט של דרום יהודה בכלל, עיין הערך ארבע באנציקלופדיה המקראית א'.

(17) לפי סברת-שקמא של אולברייט נכתבו הכתובות הפרוטוסינאיות באלפבית זה.

באחת מחמש האותיות המבדילות בין שני האלפביתים¹⁸), ולפיכך אי אפשר להכריע, איזה אלפבית נהג בזמנן של הכתובות הללו. ובעייה נוספת היא, אם אפשר למצוא קשר בין האלפבית האוגריתית לפיניקית-הכנענית גם בצורות האותיות. ההצעה להכיר במוצאן המשותף של צורות האותיות באוגריתית ובכתב דעץ מיוסדת על דמיון צורותיהן של שמונה האותיות ג, ה, ו, ז, א, ס, ע, ש באוגריתית לצורותיהן של שמונה האותיות ג, ה, ו, ז, י, ס, ע, ש בכתב דעץ¹⁹). אבל ברור, שאין להשוות אלא את צורותיהן של אותן האותיות בלבד שהן מקבילות זו לזו מבחינה אלפביתית. והנה נתברר מן ההתגלית החדשה, שאין מקום להשוות את צורות האותיות י, ס, ש שבאלפבית הפיניקית-כנענית לצורותיהן של האותיות א, ס, ש שבאלפבית האוגריתית, שהרי ראינו שהאות י הכנענית מקבילה ל-י האוגריתית, ולא ל-א, והאות ס מקבילה ל-ס ולא ל-ס, וכן ש ל-ה, ולא ל-ש. ומכאן נמצאנו למדים, שאין הדמיון בין שלוש האותיות א, ס, ש שבכתב האוגריתית לשלוש האותיות י, ס, ש שבכתב דעץ אלא דבר שבמקרה, ואין להסיק ממנו מסקנות על מוצאן המשותף של צורות האותיות. קביעה זו יש בה כדי לעורר בנו את הספק, שמא גם דמיון של חמש האותיות האחרות אינו אלא דבר שבמקרה בלבד.

18) למשל, הכתובת "בשלשת" מלכיש (המאה הי"ג) אינה מכריעה לענייננו. גם באלפבית הקדום צריכה היתה המלה להיכתב באותה הדרך (שלש = תלת). אילו היה כתוב במקום זה "בחמשת" יכולים היינו ללמוד מכאן, שהאלפבית החדש כבר היה בנמצא בימים ההם (חמש = חמש).

19) טורסיני באנציקלופדיה המקראית, ערך אלפבית, עמ' 394.